Lausunto Eduskunnan perustuslakivaliokunnalle

Esitän lausuntonani hallituksen esityksestä HE 209/2024 vp seuraavaa.

1. Tieteen vapaus

Tieteen vapaudesta säädetään perustuslain 16.3 §:ssä: *Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu*. Arvioitavana olevan hallituksen esityksen kannalta keskeistä on tieteen vapaus, tarkemmin sanottuna tutkimuksen vapaus.

Jotta tieteen vapautta turvaavaa säännöstä voidaan tulkita ja soveltaa, on säännöstä konkretisoitava.

Perusoikeussäännöksen tarkoituksena on turvata tieteen harjoittamisen riippumattomuus, minkä varmistamiseksi tutkijoille on osoitettava tieteenharjoittamista turvaava itsemääräämisoikeus. Tiedeyhteisölle on puolestaan varmistettava itsekontrollioikeus. Julkiselle vallalle asetetaan puolestaan velvollisuus turvata vapaudet niin lainsäädännössä kuin viranomaistoiminnassa ja huolehtia riittävästä rahoituksesta riippumattomuuden varmistamiseksi. Tieteeksi ymmärretään tässä yhteydessä kaikki, mikä ilmentää sisällön ja muodon puolesta vakaata ja suunnitelmallista pyrkimystä saavuttaa totuus. Uutta tietoa etsiessään tieteenharjoittaja ei tunne tabuja eikä poliittista korrektiutta.

Tieteenharjoittamiseen sisältyy aina sosiaalista ja yhteiskunnallista vastuuta. Tieteen vapaus ei toisaalta ole ehdoton perusoikeus, vaan sitä voidaan myös rajoittaa perusoikeuksien yleisten rajoitusperusteiden mukaisesti. Perusoikeuden rajoituksista on säädettävä lailla, rajoitusten oltava tarkkarajaisia ja täsmällisiä ja perusteiden painavan yhteiskunnallisen tarpeen motivoimia. Tutkimuksen vapaus ei myöskään le ei ole vapautta tieteen eettisistä pelisäännöistä.

Tieteen vapauden rajoittamisesta voidaan pitää esimerkkinä lakia lääketieteellisestä tutkimuksesta (488/1999). Sen mukaan tutkijan on saatava ennen tutkimuksen käynnistämistä eettisen toimikunnan myönteinen lausunto. Tutkijan on aina asetettava tutkittavan henkilön etu ja hyvinvointi tieteen ja yhteiskunnan etujen edelle.

Tutkimuksen vapaus koostuu useista elementeistä. Tutkimuksen vapauden tunnetuin ainesosa on tieteenharjoittajan oikeus valita aiheensa ja menetelmänsä. Käsitteet on tässä kontekstissa ymmärrettävä laajasti. Tutkijalla on oltava mahdollisuus ottaa tutkimuksen onnistumiseen liittyviä riskejä. Tutkimuksen vapauteen kuuluu myös tutkijan oikeus päättää tulosten julkistamisesta. Tutkijan on voitava esittää myös epäsuosittuja tuloksia ilman sanktioiden pelkoa.

2. Tieteellisen tutkimuksen rajoittaminen

Hallituksen esityksen (HE209/2024 vp) mukaan lakiin Suomen Akatemiasta otettaisiin säännös, jonka mukaan ulkopolitiikka akatemian tehtävien hoitaminen ei saa olla ristiriidassa Suomen kansallisen turvallisuuden, Suomen kansainvälisten velvoitteiden tai Suomen ulko- ja

turvallisuuspolitiikan kanssa. Näistä kriteereistä ongelmallisin on Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka tutkimuksen rajoitteena.

Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan ottaminen tieteellisen tutkimuksen hyväksyttävyyden kriteeriksi on ongelmallinen useista syistä. Ulko- ja turvallisuuspolitiikka on varsin avoin kriteeri. Se voi tarkoittaa mitä hyvänsä UTVAssa (Hallituksen ulko- ja turvallisuuspoliittinen valiokunta) käsiteltävää asiaa, ajankohtaista keskustelua ulkopolitiikasta tai NATOn toiminnasta. Ulko- ja turvallisuuspolitiikan laaja-alaisuus ja moniselitteisyys tekee käsitteestä vaikeasti tulkittavan ja samalla epämääräisen perusteen tutkimuksen rajoittamiselle.

Käsitteen epätarkkuuden ohella Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka on myös menettelyjensä suhteen epätarkka. Hallituksen esityksen lakitekstiin ei sisälly selkeitä säännöksiä siitä, miten ulko- ja turvallisuuspolitiikan suhteen huolta herättävien tutkimushankkeiden kanssa meneteltäisiin: kuka arvioi tutkimuksen riskit, miten asian selvittämisessä ja päätöksenteossa menetellään. Menettelyjä on kuvattu säännöskohtaisissa perusteluissa. Kun kyse on kahden, valtiosäännön kannalta keskeisen näkökohdan (tutkimuksen vapaus, kansallinen turvallisuus) huomioonottamisesta, olisi keskeiset menettelyt perusteltua ottaa lakitekstiin. Avoimeksi jää esimerkiksi se, onko tutkijalla oikeutta valittaa mahdollisesta tutkimuksen keskeyttämistä ja takaisinperintää koskevasta päätöksestä (ks HE 27/2009 vp, s, 12)

3. Suomen Akatemia tieteen asiantuntijaorganisaationa

Hallituksen esityksessä esitetään muutoksia ja täsmennyksiä Suomen Akatemian organisaatioon. Näihin kohtiin ei liity huomautettavaa. Huomiota voidaan sen sijaan kiinnittää Suomen Akatemiaa koskevaan norminantoon.

Hallituksen esityksen mukaan tarkempia säännöksiä Akatemian tehtävistä, jallituksesta, toimikunnista, jaostoista strategisen tutkimuksen neuvostosta ja niiden toiminnasta, asioiden ratkaisemisesta ja henkilöstön asemasta annetaan valtioneuvoston asetuksella. Tähän ei sinällään ole huomauttamista. Asetuksen lisäksi Akatemiaa koskevia organisaationormeja voitaisiin antaa johtosäännöllä ja työjärjestyksellä. Johtosäännön hyväksyisi Akatemian hallitus ja työjärjestyksen Akatemian pääjohtaja.

Akatemian sisäisten määräysten antamiselle on lakiesityksessä asianmukainen oikeutus. Huomiota voidaan kuitenkin kiinnittää Akatemiaan koskevan normihierarkian moniportaisuus. Akatemian organisaatiota säädellään lailla, asetuksella, johtosäännöllä ja työjärjestyksellä. Johtosäännön ja työjärjestyksen keskinäinen hierarkia jää epäselväksi mahdollisessa normiristiriidassa. Jos tarpeelliset sisäiset määräykset otettaisiin johtosääntöön, voitaisiin työjärjestyksestä erillisenä määräyksenä luopua.

Joensuussa 25.2.2025

Tarmo Miettinen
Prof. (emeritus)